




## НАВЧАЛЬНІ ВТРАТИ:

## СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Автори:  
Ганна Бичко  
Василь Терещенко

Наукова  
консультантка:  
Тетяна Вакуленко



*У безпрецедентно складних обставинах, у яких перебуває вітчизняна система освіти протягом останніх чотирьох років унаслідок спочатку пандемії COVID-19, а потім широкомасштабної військової агресії росії, освітяни роблять усе можливе, щоб забезпечити право молодого покоління на освіту. Водночас навіть без достатніх об'єктивних даних, так би мовити, інтуїтивно всі усвідомлюють, що проблеми в галузі освіти нарастають, попри докладені зусилля успішність учнівства й студентства знижується.*

*Закономірно, що для означення цих негативних явищ необхідні були нові поняття. Так у науковій літературі, публіцистичних джерелах з'явилася ціла низка термінологізованих «новотворів», як-от «освітні втрати», «втрати в навчанні», «освітні розриви», «прогалини в навчанні» тощо. Їх уживання часто було несистемним, нетермінологічним, що, безперечно, не сприяло належному комунікуванню дійсно складної проблеми задля пошуку шляхів її ефективного розв'язання.*

*Пропонований матеріал має на меті розставити деякі акценти в цьому питанні, репрезентуючи погляд на навчальні втрати як на один зі складників більш широкої категорії освітніх втрат, яка не є тотожною категорії освітніх розривів, хоча й пов'язана з нею. Аналізуючи напрацювання зарубіжних науковців, узагальнюючи досвід вітчизняних дослідників, автори висвітлюють причини й наслідки навчальних втрат, а також окреслюють коло потенційних заходів, що можуть послабити негативні тенденції у вітчизняній освіті, зокрема на рівні загальної середньої освіти.*

У 2020 році, із початком пандемії COVID-19, світ зіткнувся із ситуацією, коли одне з базових прав людини – право на освіту – виявилось під загрозою. У зв'язку із безпрецедентними карантинними заходами заклади освіти всіх рівнів у більшості країн світу закрилися для фізичного відвідування, що фактично призупинило на деякий час освітній процес. Невдовзі більшість освітніх систем адаптувалися до нових умов, запровадивши дистанційний або змішаний формати навчання, а коли пандемія коронавірусу пішла на спад, у багатьох країнах здобувачі освіти знову повернулися до очного навчання. Незважаючи на це, чимало міжнародних організацій і провідних експертів досі говорять про втрати в навчанні (*learning losses*), зумовлені закриттям закладів освіти, як про одну з найбільших проблем і загроз, спричинених світовою пандемією, а також про поглиблення навчальних розривів між різними категоріями учнівства (*learning gaps*)<sup>1</sup>. Небезпека навчальних втрат і навчальних розривів полягає, зокрема, у тому, що їхні наслідки будуть проявлятися із часом і можуть впливати як на якість життя окремих індивідів, так і на розвиток суспільств загалом<sup>2</sup>.

За той самий період, тобто із 2020 року й до сьогодні, освітня система України постраждала значно серйозніше, ніж освітні системи більшості інших країн. Це пов'язано з тим, що значна частина українського учнівства й студентства не може повернутися до нормального режиму навчання вже більш ніж упродовж трьох років: спочатку на заваді цьому була пандемія COVID-19, а із лютого 2022 року – повномасштабна агресія російської федерації проти України.

Оцінити наслідки такого тривалого порушення освітнього процесу в Україні наразі дуже складно, з одного боку, через те, що свого часу не було накопичено достатньо об'єктивних «доковідних» даних про якість вітчизняної освіти (крім даних міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (15-річні підлітки)<sup>3</sup> і загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти 2018 та 2021 років (випускники початкової

<sup>1</sup> The State of School Education. One Year into the COVID Pandemic [https://read.oecd-ilibrary.org/education/the-state-of-school-education\\_201d4e84-en#page3](https://read.oecd-ilibrary.org/education/the-state-of-school-education_201d4e84-en#page3). Див. також: Освітній обмудсмен – Щоб знати, як компенсувати втрати освіти під час пандемії, потрібні якісні освітні вимірювання. <https://eo.gov.ua/shchob-znaty-iyak-kompensuvaty-vtraty-osvity-pid-chas-pandemii-potribni-iyakisni-osvitni-vymiruvannia/2021/04/19/>.

<sup>2</sup> Hanushek, Eric A. and Ludger Woessmann. 2020. The Economic Impacts of Learning Losses. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf>; Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації / Юлія Назаренко (авторка); Ірина Когут (консультантка); Cedos, 2022. [https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska\\_osvitni-vtraty.pdf](https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf).

<sup>3</sup> Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакулєнко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с. [https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA\\_2018\\_Report\\_UKR.pdf](https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf).

школи)<sup>4</sup>), а з іншого, – через неможливість проведення повноцінних освітніх вимірювань в умовах повномасштабної війни (наприклад, восени 2022 року Україні вдалося провести основний етап чергового циклу дослідження PISA, однак у ньому змогли взяти участь лише 15-річні підлітки із 18 регіонів країни з-поміж 27, тобто відсутні дані щодо третини регіонів). Та, попри факт відсутності належних обсягів даних щодо якості вітчизняної освіти, зокрема загальної середньої, є всі підстави припускати, що проблема навчальних втрат і навчальних розривів в нашій країні є украй гострою й потребує якнайшвидшого напрацювання комплексу дій, спрямованих на її розв'язання.

У цьому матеріалі, заснованому на аналізі наукових і публіцистичних джерел, увагу зосереджено на навчальних втратах, зокрема обговорено питання сутності навчальних втрат, особливостей їх вимірювання й оцінювання потенційних наслідків, спричинених ними. Водночас побіжно актуалізовано й дотичну проблематику навчальних розривів. Крім того, окреслено низку потенційних кроків, які можуть сприяти гальмуванню негативних процесів у галузі вітчизняної освіти й поступовому подоланню навчальних втрат. Зауважимо, що в цьому матеріалі фокус уваги зосереджений на загальній середній освіті.

<sup>4</sup>

Зі звітами за результатами загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗ-МЯПО) можна ознайомитися на сайті Українського центру оцінювання якості освіти в розділі «Звіти/ Дані». <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-2/>.





# Навчальні втрати й навчальні розриви: сутність і взаємозв'язок

*Для вироблення дієвої стратегії, покликаної забезпечити якомога швидше й водночас ефективно подолання навчальних втрат в Україні, критично важливою є «спільна мова» всіх залучених до розроблення відповідної стратегії суб'єктів, щонайменше в питаннях того, що варто розуміти під поняттям «навчальні втрати», чим навчальні втрати відрізняються від інших явищ, як-от освітні втрати, навчальні розриви тощо, які є методики визначення навчальних утрат тощо.*

У зарубіжній, зокрема англомовній, літературі, що стосується обговорюваної проблематики, дослідники використовують цілий спектр термінів або термінологізованих одиниць. У вітчизняну дослідницьку практику аналогічна термінологія входила найчастіше шляхом калькування, інколи неточного. Унаслідок цього в науковому й інформаційному

просторі почали функціонувати часто як взаємозамінні поняття «освітні втрати» / «навчальні втрати» / «втрати в навчанні» / «освітні прогалини» / «прогалини в навчанні», «освітні розриви» / «розриви в навчальних досягненнях» тощо. Для прикладу в таблиці 1 наведено окремі терміноодиниці, характерні для українських та англомовних публікацій.

Таблиця 1

Українська "термінологія"	Англомовна "термінологія"
Освітні втрати	Learning loss
Втрати в освіті	Learning losses
Навчальні втрати	Lost of learning
Втрата навчання	Losses in learning
Втрати в навчанні	Loss of learning
Навчальні прогалини	Lost learning
Прогалини в навчанні	Schooling lost
Освітні розриви	School loss
Розриви в результатах навчання	Instructional loss
Розриви в навчальних досягненнях	Lost instructional time
Розриви в успішності	Learning gaps
Незавершене навчання	Achievement gaps
Недоотримані знання	Gap in performance
	Performance gap
	Unfinished learning

В англомовній літературі зазвичай дослідники намагаються пропонувати дефініції термінам, які вони вживають. Зокрема в багатьох працях, пов'язаних і проблематикою негативного впливу

COVID-19 на освіту, наголошується щонайменше на різниці в поняттєвих обсягах таких термінів, як learning loss(es) та learning gap(s). Натомість вітчизняні дослідники освіти, управлінці схильні



почасти доволіно вживати ці терміни, інколи розрізняючи їхній зміст, інколи, навпаки, синонімізуючи, що, зрештою, часто заплутує питання, а не прояснює його. Показовим у цьому сенсі є випадок, коли терміну «освітні розриви» було приписано зміст, що його здебільшого співвідносять із терміном «освітні втрати», натомість в «освітні втрати» було вкладено абсолютно своєрідний сенс<sup>5</sup>.

Викладене переконує у важливості визначеності в змісті використовуваної в українському дослідницькому просторі термінології.

Говорячи про освітні втрати, більшість дослідників зосереджують свою увагу на втратах у навчанні (learning losses), що пов'язані з когнітивними навичками учнів, прогалинами в знаннях, недосягненням учнівством очікуваних результатів навчання, що визначені освітніми програмами, тощо. Зосередження саме на навчаль-

ному компоненті освіти зрозуміле, адже, по-перше, цей аспект підлягає об'єктивному вимірюванню, а по-друге, навчальні втрати можуть мати найбільш відчутні наслідки як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства. Водночас, з огляду на те, що освіту в Україні розуміють як єдність навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості<sup>6</sup>, втрати в освіті не варто ототожнювати лише з навчальними втратами. У широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо. Відповідно видається доцільним у межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділити три взаємопов'язані компоненти:

- навчальні втрати (у розумінні втрати знань, умінь, навичок, ставлень тощо),
- виховні втрати та
- зниження темпу розвитку особистості.

У науковій літературі є значна кількість підходів до визначення навчальних втрат. Зокрема ці втрати розуміють як:

- втрату знань і навичок або відхилення в академічному прогресі учня, що найчастіше пов'язано з перервою у формальній освіті, пропусками занять тощо;
- втрату здобутих раніше знань, коли учні, які досягли певного прогресу в навчанні, погіршують свою успішність. Найчастіше це пов'язано з тимчасовою (нетривалою) перервою у формальній освіті, наприклад, літніми канікулами;
- різницю між тим, чого навчився учень, тобто досягнутим ним академічним прогресом, і тим, чого учень мав би навчитися на певному етапі свого навчання, наприклад, у певному віці, на рівні певного класу тощо.

Із цих визначень очевидним є те, що дослідники розуміють навчальні втрати і як втрати внаслідок забування того, що було досягнуто в навчанні на певному етапі здобуття освіти, і як втрати внаслідок недоотримання того, що мало б бути потенційно досягнутим

у навчанні. Останнє, використовуючи юридичну термінологію, можна було б кваліфікувати як таку собі «утрачену (упущену) вигоду». Навчальні втрати є змога визначити, маючи мірило (критерій), щодо якого виявляють величину втрат конкретного здобувача освіти. За-

<sup>5</sup> МОН планує виміряти «освітніх розриви» у школярів за три роки – наразі в пошуку фінансування. <https://nus.org.ua/news/mon-planuye-vymiryaty-osvitnih-rozryvy-u-shkolyariv-za-try-roky-narazi-v-poshuku-finansuvannya/>.

<sup>6</sup> Новий закон «Про освіту»: ключові новели. <https://osvita.ua/school/reform/57660/>; Чернишов О., Чернікова Л. Єдність змістовного та особистісного. <https://osvita.ua/school/method/technol/633/>.

звичай цим мірилом є вимоги освітніх програм, стандартів для певного етапу здобуття освіти (наприклад, рівень на-

вчальних досягнень на кінець 4-го класу або на кінець адаптаційного циклу базової освіти тощо).

**Навчальні втрати – будь-які втрати знань, умінь, навичок та/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня.**

Узагальнюючи, навчальні втрати можна визначити як будь-яку втрату знань, умінь, навичок та/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня. Ці втрати виникають як наслідок тривалих пропусків занять (наприклад, через проблеми зі здоров'ям), неефективного викладання, значних незапланованих перерв у навчанні, пов'язаних із соціальними кризами, війнами, природними катаклізмами тощо.

Навчальні втрати можуть мати різний масштаб та, відповідно, різні наслідки. Уперше серйозне занепокоєння, пов'язане з навчальними втратами, почали висловлювати після запровадження в більшості країн світу карантину через пандемію COVID-19. Згідно з даними ЮНЕСКО, на квітень 2020 року всі школи було закрито в 191 країні, де мешкає 90% населення світу<sup>7</sup>. Це стало неабияким викликом для освітніх систем. Саме тоді експерти почали робити невтішні прогнози щодо наслідків, до яких можуть призвести перерви у формальній освіті. Зокрема вчені прогнозували глобальне зростання «бідності в навчанні» (тобто ді-

тей, які не можуть читати з розумінням до десяти років) та підраховали, що тримісячне закриття школи може призвести до втрати цілого року навчання<sup>8</sup>.

Для того, аби адаптуватися до нових умов та налагодити освітній процес у дистанційному форматі, країнам знадобився час і ресурси. Те, як впроваджували дистанційне навчання, який доступ до необхідних ресурсів мали учасники освітнього процесу, а також тривалість закриття шкіл – усе це вплинуло на масштаб навчальних втрат у конкретних країнах та серед різних груп учнів. Численні дослідження довели, що в країнах із низьким і середнім рівнем доходів учні зазвичай мали гірший доступ до технологічних ресурсів, а отже, і до освіти загалом, порівняно з більш багатими країнами<sup>9</sup>. Крім того, через нерівний доступ до ресурсів, необхідних для дистанційного навчання, поглиблювалася нерівність у доступі до освіти й серед учнів із родин з низьким і високим рівнем доходів. Іншими словами, закриття шкіл і перехід освітнього процесу в дистанційний режим зумовили поглиблення навчальних розривів серед різних груп учнів.

<sup>7</sup> COVID-19 education response: Preparing the reopening of schools: resource paper. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1>.

<sup>8</sup> Moscoviz L., Evans D.K. (2022) Learning Loss and Student Dropouts during the COVID-19 Pandemic: A Review of the Evidence Two Years after Schools Shut Down. CGD Working Paper 609. Washington, DC: Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/learning-loss-and-student-dropouts-during-covid-19-pandemic-review-evidence-two-years>.

<sup>9</sup> 70% of 10-Year-Olds now in Learning Poverty, Unable to Read and Understand a Simple Text <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/06/23/70-of-10-year-olds-now-in-learning-poverty-unable-to-read-and-understand-a-simple-text>.



## **«Навчальні розриви» – значна та стійка різниця в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнівства.**

Терміном «навчальні розриви» позначають значну та стійку різницю в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнівства. Найчастіше навчальні розриви спостерігаються між учнями з родин із вищими й нижчими доходами, хлопцями та дівчатами, тими, хто проживає й навчається в місті та селі, іммігрантами та автохтонами, а також між учнями з країн із вищим і нижчим доходами тощо.

Численні дослідження доводять та описують навчальні розриви між різними групами учнів на різних рівнях освіти. Так, результати міжнародного дослідження якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment) доводять наявність значних розривів між 15-річними учнями залежно від соціально-економічного статусу, статі, наявності іммігрантського статусу тощо<sup>10</sup>. Дослідження TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study – міжнародне моніторингове дослідження якості математичної та природничої освіти<sup>11</sup>) та PIRLS (Progress in International Reading

Literacy Study – міжнародне моніторингове дослідження прогресу в читацькій грамотності<sup>12</sup>) свідчать про наявність розривів у результатах учнівства тих самих категорій на рівні 4-х та 8-х класів.

Серед вітчизняних досліджень на наявність навчальних розривів указують дані загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗМЯПО)<sup>13</sup>. Так, порівняння результатів двох циклів дослідження (2018 р. та 2021 р.) засвідчило, що учні 4-х класів, родини яких мають вищий рівень домашніх ресурсів (книг, цифрових пристроїв, автомобілів), досягають вищих результатів із читання та математики, порівняно з учнівством із низьким рівнем соціально-економічного статусу. Крім того, спостерігається значна відмінність у результатах випускників початкової школи із сільської та міської місцевості, а також тих, які навчалися в різних типах закладів освіти (гімназіях / ліцеях / спеціалізованих школах та звичайних школах).

Дослідження, які були проведені після початку пандемії, доводять, що закриття шкіл і перехід унаслідок цього на дистанційне навчання спричинили суттєві навчальні втрати, але водночас значно посилили й навчальні розриви. Так, дослідники Центру глобального розвитку (Center for Global Development), проаналізувавши 40 емпіричних досліджень, здійснених у різних країнах на тему навчальних втрат, дійшли таких висновків:

- більшість досліджень виявили, що учні знають менше, ніж до пандемії. Це стосується, зокрема, і країн із розвинутою економікою

<sup>10</sup> PISA 2018 Results (Volume II). Where All Students Can Succeed <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.

<sup>11</sup> TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science <https://timss2019.org/reports/>.

<sup>12</sup> What Makes a Good Reader: International Findings from PIRLS 2016 <https://timssandpirls.bc.edu/pirls2016/international-results/pirls/summary/index.html>.

<sup>13</sup> Зі звітами ЗЗМЯПО можна ознайомитися на сайті Українського центру оцінювання якості освіти у розділі "Звіти/Дані" <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-2/>.

(як-от Нідерланди, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Велика Британія та США), де учні мали кращий доступ до технічних ресурсів;

- хоча більшість експертів прогнозували, що найбільших навчальних втрат зазнають учні з країн із низьким і середнім рівнем доходів, проте виявилось, що ситуація в таких країнах є неоднозначною. У більшості з них, дійсно, спостерігаються суттєві втрати в навчанні, проте середні показники в більшості випадків виявилися меншими, ніж це прогнозували експерти. Це може бути пов'язано з різними підходами до організації дистанційного навчання, а також різною тривалістю закриття шкіл. Для більш точних висновків необхідні додаткові дані та дослідження;
- у всіх країнах, незалежно від рівня доходів, учні з низьким соціально-економічним статусом зазнали більших втрат у навчанні, ніж учнівство із заможніших родин;
- навіть у країнах, де середній показник навчальних втрат був незначний, в учнів із нижчим соціально-економічним статусом цей показник був значно вищим, ніж в інших учнів;
- найбільших втрат у навчанні зазнали найуразливіші категорії учнівства: діти з незаможних родин, дівчата, учні з неблагополучних шкіл. Наприклад, у Бангладеш дівчата, які потрапили в 40% найбідніших у вибірці, утратили в навчанні більш ніж удвічі, порівняно з дівчатами з більш забезпечених родин<sup>14</sup>.

Підтверджує поглиблення навчальних розривів унаслідок пандемії також порівняння результатів першого та другого циклів ЗЗМЯПО, які було проведено у 2018 та 2021 роках відповідно. Отримані дані говорять про таке:

- за три роки, що минули після першого циклу, рівень читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи знизився: із читання різниця середнього бала становить 3,9 бала, а з математики – 3,1;
- на 3,7% збільшилася частка учнів, які не подолали базового порогу в оволодінні математичною та читацькою компетентностями;
- середній бал хлопців із математики на 4,6 бала вищий за відповідний показник дівчат, при цьому результат хлопців за три роки суттєво не змінився, натомість результат дівчат зменшився у 2021 році порівняно з 2018 роком на 5,9 бала;
- із читання дівчата продемонстрували вищі результати, порівняно з хлопцями, однак середній бал, отриманий у 2021 році на тестуванні із читання хлопцями порівняно з 2018 роком, істотно не змінився, натомість результат дівчат зменшився більш ніж на 5 балів;
- суттєво різняться результати із читання та математики учнів, які навчаються у звичайних школах, та їхніх однолітків із гімназій, ліцеїв і спеціалізованих шкіл, при цьому середній бал учнів зі звичайних шкіл за три роки знизився, а результати учнів з інших типів закладів освіти суттєво не змінилися;

<sup>14</sup>

Moscoviz L., Evans D.K. (2022) Learning Loss and Student Dropouts during the COVID-19 Pandemic: A Review of the Evidence Two Years after Schools Shut Down. CGD Working Paper 609. Washington, DC: Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/learning-loss-and-student-dropouts-during-covid-19-pandemic-review-evidence-two-years>.

- тривале навчання поза закладом освіти негативно позначилося на рівні сформованості читацької та математичної компетентностей: різниця в середніх балах учнів, які навчалися віддалено 3-4 місяці, порівняно із середніми балами тих їхніх ровесників, які навчалися в такому форматі менше одного місяця, становить 6,9 бала із читання та 7,6 бала з математики<sup>15</sup>.

Доводять наявність навчальних розривів в Україні й дані PISA-2018. Зокрема результати цього дослідження засвідчують, що в нашій країні учні з високим соціально-економічним статусом мають у два-три рази вищі шанси досягти високих показників у навчанні, ніж їхні однолітки з низьким соціально-економічним статусом. Найчастіше учні з нижчим соціально-економічним статусом навчаються в Україні у звичайних школах й проживають у невеликих містах, селищах або селах. Натомість учні з великих міст мають більше можливостей навчатися в ліцеях, гімназіях і спеціалізованих школах, а відтак рівень їхньої успішності значно вищий, ніж в інших їхніх однолітків.

Максимальна різниця між учнівством, яке навчається у великих містах, і тими, хто навчається в селах, становить більше 2-х років навчання. Спостерігається також різниця в балах між хлопцями та дівчатами. Так, дівчата випереджають хлопців у читанні приблизно на один рік навчання, натомість хлопці неістотно випереджають дівчат у математиці (різниця становить 7 балів у шкалі PISA)<sup>16</sup>.

Як бачимо, проблема навчальних розривів існувала завжди і так чи так є характерною для всіх країн. Однак тривале закриття шкіл може суттєво поглибити наявні розриви, спровокувавши ще більш негативні наслідки навчальних втрат для найбільш незахищених груп населення.

<sup>15</sup> Звіт про результати другого циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2021 р.: у 2-х частинах. Частина I. Що знають і вміють випускники початкової школи та як змінилася ситуація за три роки / Г. Бичко (основний автор), В. Терещенко, В. Горох, М. Мазорчук, Т. Лісова, Т. Вакуленко ; наук. ред. Т. Вакуленко ; за ред. О. Осадчої та В. Терещенка ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2022. 189 с. (+196 с. додатків). <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Velykyj-zvit-CHastyna-I.pdf>.

<sup>16</sup> Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с. [https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA\\_2018\\_Report\\_UKR.pdf](https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf).





## Наслідки навчальних втрат для суспільства

*Як зазначалося вище, тривалі перерви в навчанні, за аргументованими поглядами дослідників, позначаються як на розвитку індивіда, так і на розвитку суспільства загалом. На індивідуальному рівні навчальні втрати перш за все означають втрату можливості всебічного розвитку та розкриття потенціалу. Учні мають менше можливостей для формування навичок, необхідних у дорослому житті, і відповідно має гірші шанси стати успішними громадянами в майбутньому. Говорячи ж про наслідки навчальних втрат для суспільства, експерти передусім звертають увагу на економічний аспект проблеми.*

Наприклад, ОЕСР та Світовий банк ще у 2020 р. провели економетричні дослідження, метою яких було змоделювати економічні наслідки навчальних втрат. Під останніми вони розуміли передбачуваний дефіцит навичок, викликаний скороченням часу навчання в школі, що призведе до зниження потенціалу робочої сили, зниження доходів для окремих людей, загальної нестачі «людського капіталу» для нації і, таким чином, до зниження валового внутрішнього продукту<sup>17</sup>. Фахівці Світового банку підраховали, що внаслідок закриття шкіл через COVID-19 учні можуть зіткнутися в середньому зі зниженням річного доходу до 1400\$. У перерахунку на поточну вартість станом на 2020 рік це становило до 25000\$ втраченого заробітку протягом тривалості типового трудового життя. У всьому світі закриття школи на 5 місяців може

призвести, на думку дослідників, до втрат у навчанні, поточна вартість яких становитиме 10 трильйонів доларів<sup>18</sup>. Своєю чергою експерти ОЕСР прогнозували, що наслідком може бути зниження рівня ВВП на 1,5% протягом решти століття й навіть більше, якщо освітні системи будуть повільно повертатися до колишнього рівня продуктивності. Крім того, вони зазначали, що, якщо школи не будуть відповідати стандартам, які вони мали до пандемії, вплив на майбутній економічний добробут буде пропорційно більшим<sup>19</sup>.

Таким чином, фахівці сходяться в думці, що навчальні втрати можуть стати причиною довгострокових економічних втрат і що вирішення цієї проблеми має бути основним політичним завданням для урядів, які прагнуть підвищити кваліфікацію людського капіталу для довгострокового зростання ВВП.

<sup>17</sup> Counting learning losses <https://codeactsineducation.wordpress.com/2021/09/24/counting-learning-losses/>.

<sup>18</sup> Azevedo, J.P., Hasan, A., Goldemberg, D., Iqbal, S.A., and Koen, G. 2020. Simulating the Potential Impacts of COVID-19 School Closures on Schooling and Learning Outcomes: A Set of Global Estimates. Policy Research Working Paper No. 9284. World Bank, Washington, DC <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33945>.

<sup>19</sup> Hanushek E and L. Woessman, (2020), "The economic impacts of learning losses" <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf>.

# Навчальні втрати: український контекст

*В Україні втрати в навчанні учнівства пов'язані не лише з карантинном 2020-2021 років, а й із повномасштабною війною.*

Починаючи від 24 лютого 2022 року чимало українських учнів не мають змоги

повернутися до традиційного навчання в закладах освіти.

Так, станом на січень 2023 року з-поміж 12 926 закладів загальної середньої освіти лише в 3955 діти навчалися очно, а в інших або дистанційно (4363), або за змішаною формою (4608)<sup>20</sup>. Проте навіть у відносно безпечних регіонах навчання учнівства в очному чи змішаному форматі постійно переривається через повітряні тривоги, вимкнення світла тощо. Війна в Україні значно ускладнила доступ учнівства до освіти та сильно впливає на її якість. Загалом можна виділити низку проблем, що можуть позначитися на результатах навчання українського учнівства в умовах війни:

- 1. Проживання на тимчасово окупованих територіях.** Наразі неможливо дізнатися, як саме відбувається освітній процес на тимчасово окупованих територіях. Однак безперечним є те, що через бойові дії та окупацію повноцінного навчання на цих територіях немає. Частина дітей, які з тих чи тих причин залишилися на окупованих територіях, узагалі не мають змоги навчатися, інші змушені відвідувати школи та навчатися за освітніми програмами країни-окупантки й лише невелика частина продовжує навчатися в дистанційному форматі за українськими програмами завдяки зусиллям відповідального вчительства<sup>21</sup>.
- 2. Проживання в зоні активних бойових дій.** Для учнівства, яке проживає на територіях, що розташовані в зонах активних бойових дій, навчання можливе лише в дистанційному форматі, що, як зазначалося вище, має багато недоліків. Окрім цього, суттєвою проблемою є психологічний стан дітей і вчителів. Регулярні обстріли, ракетні атаки, що призводять до жертв і численних руйнувань, можуть спричинити серйозні проблеми з психологічним благополуччям і дітей, і дорослих.
- 3. Зміна місця проживання.** Учнівство, яке було вимушене переїхати в інші регіони України або ж за кордон, часто втрачає звичне коло спілкування та зв'язок зі своїм закладом освіти. Адаптація до нових умов потребує часу та може призвести до серйозного стресу. Діти, які виїхали за кордон, найчастіше мають подвійне навантаження, адже вони повинні відвідувати школу в країні проживання, а також під'єднуватися до онлайн-уроків, організованих їхньою школою в Україні, щоб не втратити можливість продовжити здобуття української освіти.

<sup>20</sup> Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression (as of January 2023). <https://drive.google.com/file/d/19UxyynvPVEXMvfoUJcuxNirP1UWiXgSX/view>.

<sup>21</sup> Що відбувається зі школами на окупованих територіях? <https://osvitoria.media/experience/shho-vidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanyh-terytoriyah/>.

4. **Руйнування закладів освіти.** Через бойові дії частина закладів освіти в Україні була частково чи повністю зруйнована. Діти, які навчалися в таких закладах, змушені або навчатися дистанційного, або відвідувати інший заклад освіти, що може знаходитися на значній відстані від дому, а іноді й в іншому населеному пункті.
5. **Повітряні тривоги.** Оголошення повітряної тривоги означає, що урок переривається й учні мають перейти в укриття (навіть якщо навчання відбувається дистанційно). Через повітряні тривоги освітній процес може перериватися на години, іноді по декілька разів на день. Інша проблема – це наявність та облаштованість укриттів. Хоча, за даними Міністерства освіти і науки України, 75% закладів освіти в Україні мають укриття<sup>22</sup>, вони не завжди облаштовані належним чином. Наприклад, приміщення може бути занадто тісним для великої кількості учнів, не мати достатньої кількості облаштованих місць для сидіння тощо.
6. **Відімкнення електроенергії.** Через масовані ракетні обстріли в період із жовтня 2022 року до середини лютого 2023 року по всій території України регулярно вимикали світло. Це, безперечно, суттєво ускладнило освітній процес, особливо для тих учнів та вчителів, які працюють дистанційно.

Поки що неможливо визначити, як кожен із цих чинників впливає на якість освіти та до яких навчальних втрат він призведе. Однак деякі аналогії, хай і відносні, в історії можна знайти. Так, дослідники, які вивчали наслідки Другої світової війни та війни у В'єтнамі, указують на те, що бойові дії, міграція та інші фактори, пов'язані з війною, негативно позначаються як на самій людині, так і на розвитку суспільства. Наприклад, Akbulut-Yuksel<sup>23</sup> наводить докази того, що війна, пережита в дитинстві, мала негативний вплив на психічне та фізичне здоров'я вже дорослих людей, а також позначалися на їхньому заробітку. Інші вчені досліджува-

ли втрати людського капіталу внаслідок Другої світової війни, зокрема шкоду, якої зазнали діти шкільного віку. Дослідники дійшли висновку, що діти, шкільні роки яких припали на час війни, через перерви в навчанні отримували менший заробіток навіть через 40 років після її закінчення<sup>24</sup>. Загалом усі дослідники сходяться в тому, що уряди країн, постраждалих від війни, повинні зосередитися на налагодженні комплексної підтримки дітей в умовах війни та повоєнного часу, зокрема забезпеченні їх необхідними ресурсами та інфраструктурою, побудові системи психологічної підтримки тощо.

<sup>22</sup> Майже 75% українських шкіл мають укриття – Сергій Шкарлет. <http://surl.li/fzstt>.

<sup>23</sup> Akbulut-Yuksel, Mevlude. 2022. "Unaccounted Long-Term Health Cost of Wars on Wartime Children." Vox EU 10 May <https://cepr.org/voxeu/columns/unaccounted-long-term-health-cost-wars-wartime-children>.

<sup>24</sup> Yuriy Gorodnichenko, Marianna Kudlyak, Ayşegül Şahin. 2022. "The Effect of the War on Human Capital in Ukraine and the Path for Rebuilding" <https://docs.iza.org/pp185.pdf>.







## Як вимірювати навчальні втрати?

*Визначення наслідків, спричинених навчальними втратами, для розвитку індивіда й суспільством загалом у ближній і довгостроковій перспективі передбачає передусім наявність об'єктивних даних щодо того, що саме було втрачено / недоотримано. Для цього треба мати певні дані щодо рівня навчальної успішності учнівства «на вході» (наприклад, інформацію про те, що учні знали та вміли на відповідному рівні освіти до моменту зупинки навчання через пандемію COVID-19) та порівнювані з ними дані «на виході» (відповідно, наприклад, інформацію про те, яка ситуація зі знаннями та навичками учнівства на тому самому рівні освіти після певного періоду зупинки навчання внаслідок пандемії COVID-19).*

Як свідчить аналіз літератури з теми, саме «вхідні» дані виявилися найбільшою проблемою для багатьох освітніх систем, які стикнулися з пандемією. Адже навіть у тих країнах, де проводять регулярні освітні вимірювання навчальної успішності учнів (моніторингові чи підсумкові), порівняння доковідних і післяковідних даних інколи не давало однозначної відповіді на те, що саме втратило чи недоотримало учнівство через пандемію.

В Україні ситуація з «вхідними» (доковідними та довоєнними) даними має ще більш виражений проблемний характер, адже централізованої, систематичної бази даних щодо успішності здобувачів освіти на різних рівнях вітчизняної освіти просто не існує.

Як відомо, до пандемії в Україні джерелом даних про учнівську успішність, щоправда, доволі умовно, можна було вважати результати державної підсумкової атестації (ДПА), яку учні мали проходити після закінчення кожного рівня освіти (у 4, 9 та 11 класах). Проте, як відомо, із 2020 року через пандемію, а потім че-

рез війну ДПА в закладах освіти не проводять. Поточний – 2023 рік – стане вже четвертим роком, коли не відбувається жодних всеохопних вимірювань навчальних досягнень учнівства. Варто зауважити, що експерти розходяться у своїх оцінках важливості ДПА загалом та її ефективності як інструменту вимірювання навчальних втрат<sup>25</sup>, адже ці вимірювання після закінчення 4 та 9 класів проводять самі заклади освіти, часто за нестандартизованими інструментами, що, по-перше, сильно впливає на об'єктивність отримуваних даних, а по-друге, не дає змоги агрегувати відповідні результати в єдиній базі даних, що внаслідок цього виключає будь-які аналітичні дослідження. Натомість ДПА після закінчення 11 класу відбувається у форматі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), а тому є досить об'єктивним інструментом для вимірювання навчальної успішності випускників закладів загальної середньої освіти з окремих предметів. На відміну від ЗНО, яке випускники складають за бажанням для вступу до вишу, ДПА у формі ЗНО – обов'язковий іспит, який повинні

<sup>25</sup> В Україні 4-й рік поспіль скасовують ДПА для школярів: чому це (не) проблема <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/6/252728/>.

складати всі випускники для отримання документів про здобуття загальної середньої освіти. ДПА, безумовно, не є ідеальним інструментом для вимірювання успішності учнівства, проте його

всеохопність і формат проведення, що гарантує об'єктивність (принаймні після 11 класу), усе ж є важливим джерелом даних щодо того, що знають і вміють українські учні.

Серед моніторингових досліджень якості освіти, які проводили в Україні до 2020 року найбільш об'єктивні та повні дані дало міжнародне дослідження PISA та вітчизняне ЗЗМЯПО.

Перший цикл PISA, до якого приєдналася Україна, відбувся у 2018 році, а у 2022 наша країна змогла провести й наступний цикл цього дослідження. Результати циклу 2022 року будуть оприлюднені в кінці 2023 року, проте більшість експертів вже зараз прогнозують погіршення результатів учнів порівняно із попереднім циклом. Такі дані будуть свідчити як про навчальні втрати 15-річних учнів, так, імовірно, і про поглиблення навчальних розривів.

Перший цикл ЗЗМЯПО було проведено у 2018 році. Це дослідження проводять на репрезентативній вибірці, а тому є надійним джерелом даних про те, що знають і вміють українські четвертокласники. Другий цикл цього дослідження, який було проведено у 2021 році, засвідчив погіршення результатів учнівства як із читання, так і з математики. Водночас це дослідження проводили ще до війни, а отже, можна припустити, що з того часу навчальні втрати учнівства ще більш поглибилися.

Для вивчення деяких аспектів навчання учнівства під час війни та пандемії в Україні проводилися також опитування учасників освітнього процесу, зокрема, учнів, батьків, учителів, керівників закладів освіти. Деякі результати цих досліджень можна знайти на сайті Державної служби якості освіти, Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики».

Такі опитування можуть розповісти про те, з якими проблемами мали справу ті чи ті учасники освітнього процесу, як дистанційне навчання вплинуло на мотивацію учнів до навчання, які онлайн-ресурси та платформи є найзручнішими для здійснення відділеного навчання тощо. Ці дослідження змальовують реалії шкільного життя в умовах дистанційного навчання та можуть бути корисними для вдосконалення його організації, однак вони жодним чином не є джерелом даних про рівень навчальних втрат.

Одиницями вимірювання навчальних втрат зазвичай є певні бали, отримані за підсумками проведення оцінювання (тестування), які можна умовно перевести в місяці чи роки навчання. Тобто навчальні втрати будуть виміряні як різниця між результатами кількох оцінювань. Часто експерти використовують для виміру навчальних втрат бали PISA. Наприклад, Woessman пише: «Як правило, приріст результату успішності в більшості національних і міжнародних оцінювань протягом одного року становить від чверті до однієї третини стандартного відхилення, що ста-

новить 25-30 балів за шкалою PISA»<sup>26</sup>. При цьому дослідник додає, що такий вимір не варто сприймати буквально, а швидше як еталон для виміру величини відмінності в балах. Таким чином, посилаючись на дані PISA, експерти зазвичай прогнозують втрати в навчанні, що еквівалентні місяцям чи рокам навчання. Наприклад, в економетричному дослідженні, присвяченому вивченню можливих економічних наслідків пандемії, дослідники доходять висновку, що закриття шкіл може призвести до втрат у навчанні в середньому на 16 балів за оцінками PISA, що еквівалентне 0,6 року навчання<sup>27</sup>.

Подібним еталоном можуть бути й бали інших досліджень, що використовують чітку та якісну методологію. Наприклад, еталонним показником на рівні країни може бути рівень успішності, якого учнівство має досягати на певному

етапі здобуття освіти (наприклад, після закінчення 9 класу). Щоб дослідити, чи було досягнуто прогнозованого результату, необхідно розробити якісний діагностичний інструмент, орієнтований на вимірювання конкретних показників (наприклад, відповідність результатів учнівства вимогам державного стандарту). Недоотримання учнями балів за підсумками тестування з використанням такого інструменту може свідчити про навчальні втрати. Подібне тестування також даватиме інформацію про той освітній контент, із яким асоційовані найбільші втрати. Цей контент видається доцільним називати таким поняттям, як **«навчальні прогалини»** або **«прогалини в навчанні»**. Надалі саме на надолуженні цих прогалин і мають бути зосереджені основні заходи, метою яких є подолання освітніх втрат.

Таким чином, щоб мати уявлення про успішність учнівства на різних рівнях освіти й мати змогу вимірювати навчальні втрати (власне, як і навчальний поступ (прогрес)), потрібна цілісна система освітніх вимірювань із використанням стандартизованих інструментів. Такі вимірювання повинні проводитися регулярно та на різних рівнях – від загальнодержавних досліджень до вимірювань на рівні місцевих громад та/або окремих шкіл. Ця система має включати, зокрема, таке:

- стандартизовані тестування на всіх або щонайменше на ключових етапах навчання;
- довготривалі загальнодержавні моніторинги якості освіти на репрезентативних вибірках;
- локальні моніторинги успішності окремих категорій учнівства в опануванні окремими предметами, розділами освітніх програм тощо;
- централізовані онлайн-платформи для вимірювання навчальних втрат і надолуження навчального матеріалу.

Вимірювання рівня навчальних втрат на різних рівнях освіти є першочерговим завданням, без виконання якого неможливо говорити про побудову стратегії подолання цих втрат.

Важливо поєднувати різні види й формати оцінювань та, найголовніше,

забезпечити їх системність: вимірювання повинні проводитися регулярно та із за-

<sup>26</sup> Woessmann, L. (2016), "The Importance of School Systems: Evidence from International Differences in Student Achievement", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 30/3, pp. 3-32, <http://dx.doi.org/10.1257/jep.30.3.3>.

<sup>27</sup> Learning losses due to COVID-19 could add up to \$10 trillion. [https://www-brookings-edu.translate.google.com/blog/future-development/2020/07/30/learning-losses-due-to-COVID-19-could-add-up-to-10-trillion/?x\\_tr\\_sl=en&x\\_tr\\_tl=uk&x\\_tr\\_hl=ru&x\\_tr\\_pto=wapp](https://www-brookings-edu.translate.google.com/blog/future-development/2020/07/30/learning-losses-due-to-COVID-19-could-add-up-to-10-trillion/?x_tr_sl=en&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=ru&x_tr_pto=wapp).

стосуванням надійних інструментів. Така система дасть змогу відстежити зміни в учнівських досягненнях на кожному етапі здобуття ними середньої освіти, вчасно виявляти прогалини в знаннях учнівства з певних предметів / курсів / тем та вживати кроки для надолуження цих прогалин. Під час розроблення системи освітніх вимірювань задля подолання навчальних втрат має бути враховане стратегічне бачення розвитку системи освітніх оцінювань на рівні загальної середньої освіти в Україні загалом<sup>28</sup>.

На жаль, поки триває війна жодне освітнє дослідження не дасть змоги охопити все учнівство країни. Іншими словами, жодна вибірка за нинішніх умов не може бути репрезентативною, адже частина учнів залишиться поза межами доступності дослідників. Мова, зокрема, про учнів, які перебувають у зоні активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, а також тих учнів, які виїхали за кордон.

---

<sup>28</sup> Стратегія розвитку освітніх оцінювань у сфері загальної середньої освіти в Україні до 2030 року. [https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/190523\\_Strategiya-osvitnih-otsinyuvan\\_UTSOYAO.pdf](https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/190523_Strategiya-osvitnih-otsinyuvan_UTSOYAO.pdf).



## Шляхи подолання навчальних втрат

*Експерти, зокрема з ОЕСР та Світового банку, у публікаціях описували та аналізували різні стратегії та кроки, що можуть сприяти зменшенню або подоланню навчальних втрат і навчальних розривів як наслідку закриття шкіл під час пандемії COVID-19.*

З урахуванням цих фахових напрацювань, а також з огляду на специфіку ситуації в галузі вітчизняної загальної середньої освіти (через повномасштабне вторгнення росії) в таблиці 2 запропоновано перелік основних потенційних механізмів подолання навчальних втрат, окреслено деякі переваги й недоліки кожного з них. Таблиця також містить коментарі, мета яких зосередити увагу на

важливих компонентах / особливостях того чи того заходу, які потрібно врахувати, перш ніж його реалізувати.


Варто зауважити, що жоден з перелічених заходів не є панацеєю для подолання втрат у навчальних досягненнях учнівства. Усі ці, а також інші потенційно доцільні кроки можуть мати позитивний вплив лише в комплексі, за продуманої їх організації та врахування ризиків.

Перш ніж упроваджувати той чи той захід, обов'язково потрібно здійснити якісну діагностику рівня успішності учнівства, адже неможливо вирішити проблему, не розуміючи її глибини й складності, як неможливо вилікувати хворобу без точного діагнозу.

І лише після цього, спираючись на об'єктивні дані, варто забезпечити розроблення комплексної стратегії подолання навчальних втрат, яка буде враховувати специфіку української шкільної освіти, зокрема її поточний і перспективний стан, визначатиме ролі різних суб'єктів заходів із подолання втрат (школи, громадських ініціатив, місцевих громад, держави), окреслюватиме механізми координації зусиль різних суб'єктів, послідовність і силу надолужувальних утручань, заходи контролю за ефективністю втручань й технології корегування процесів із надолуження навчальних прогалин тощо. Важливо наголосити, що стратегія має включати комплекс заходів для різних рівнів – від загальнодержавних ініціатив до кроків, реалізація (та/або ініціювання) яких можлива на рівні громад чи окремих шкіл, бо саме синергія різних ініціатив здатна забезпечити подолання ситуації, що склалася у вітчизняній за-

гальній середній освіті через пандемію та широкомасштабне вторгнення росії.

Особлива увага в цій стратегії має бути зосереджена на заходах із подолання навчальних втрат, яких зазнали українські учні, що наразі перебувають у зонах активних бойових дій або проживають на тимчасово окупованих українських територіях. Зрозуміло, що частина цих заходів можуть бути імplementовані лише після перемоги, однак важливо бути готовими їх швидко реалізувати, щойно війська країни-агресорки будуть вибиті з українських територій. Крім того, у стратегії мають бути спеціально запропоновані заходи, орієнтовані на ту частину українського учнівства, яке перебуває за кордоном і навчальні втрати якого полягають у неможливості оволодіти специфічним для української освіти контентом (українська мова й література, історія України, суспільствознавство тощо).

Характеристика	Виклики	Коментарі
 <p>Організація додаткового року навчання для всіх учнів або для учнів, які мають значні навчальні втрати</p>	<p><b>Другорічництво</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Надзвичайно дорого.</li> <li>Низька мотивація учнів.</li> <li>Повторне проходження всіх навчальних тем, зокрема й тих, що були добре засвоєні учнем.</li> <li>Високий ризик пропусків занять</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Малоефективний, складний в організації та надзвичайно дороговартісний захід. Як свідчать дані PISA, країни, у яких багатьох учнів залишають на другий рік, отримують гірші результати<sup>29</sup></li> </ul>
 <p>Додаткові заняття (курси) для учнів під час канікул, зокрема влітку, за державний кошт</p>	<p><b>Навчання під час канікул</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Низька мотивація учнів.</li> <li>Потреба в урегулюванні оплати праці вчителів.</li> <li>Розроблення програм і логістики додаткового навчання.</li> <li>Необхідна попередня діагностика для виявлення прогалин у компетентностях учнів.</li> <li>Потребує значного фінансування</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Практика додаткового навчання під час канікул може мати позитивний результат. Однак ефект можливий лише за правильної організації цієї активності, зокрема завдяки створенню умов, коли учні будуть мотивовані відвідувати додаткові заняття, а вчителі матимуть гідний стимул для їх проведення. Важливо створити систему правильного «розподілу» учнів між учителями залежно від прогалин у знаннях кожного учня. Ефективність буде низькою, якщо учні стихійно відвідуватимуть заняття з усіх або частини предметів без попередньої діагностики знань.</li> </ul> <p>З кожного навчального предмета / кожної теми повинні бути розроблені програми, орієнтовані на надолуження втраченого / недоотриманого. Важливо не переобтяжувати вчителів та учнів. Для більш якісної роботи варто організувати заняття в невеликих групах, бажано офлайн</p>

<sup>29</sup> PISA IN FOCUS 2011/6 (Липень) – © OECD 2011 (підготовка до видання УЦОЯО) [http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/PISA\\_in\\_focus\\_6.pdf](http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/PISA_in_focus_6.pdf).



### Характеристика

- Організація індивідуальних та/або групових занять з учнями для надолуження прогалин

### Виклики

- - Низька мотивація учнів.
  - Організаційні труднощі.
  - Необхідна попередня діагностика для виявлення прогалин у компетентностях учнів.
  - Потребує значного фінансування

### Коментарі

- Може мати позитивний вплив, проте, як і у випадку з навчанням під час канікул, ефективність буде залежати від продуманості й організованості процесу. Обов'язковою є попередня діагностика, а також мотивування учнів до відвідування додаткових занять. Учителі повинні мати гарний стимул. Оскільки репетиторство може бути реалізоване під час навчального року, варто уникнути перевантаження учнів і вчителів. Перевагами цього підходу є можливість індивідуальної роботи з учнем / ученицею або роботи в невеликих групах, у які можна (і варто) об'єднувати учнів, які потребують роботи над тими самими навчальними темами

## *Репетиторство за державний кошт*



## Характеристика

## Виклики

## Коментарі

## Створення інтеграційних класів

Створення груп або класів для учнів, які потребують додаткового вивчення окремих предметів

- Низька мотивація учнівства.
- Ризик створити клас / групу для «аутсайдерів», виділивши слабких учнів на тлі інших.
- Може мати зворотний ефект: потрапивши до класу слабких, учнівство не матиме бажання вчитися краще через відсутність позитивних прикладів (адже в класі всі слабкі).
- Необхідна попередня діагностика успішності учнівства та створення на основі цього відповідної програми з надолуження

Потрібно добре продумати психологічну складову такого заходу. Керівництву закладу та вчителям варто впевнитися, що а) додатковий клас не перетвориться у клас «аутсайдерів» та б) що вчителі здатні позитивно заохотити учнів до його відвідування. Примушування учнів відвідувати додаткові класи чи групи із надолуження може, навпаки, відбити бажання вчитися. Однак за сприятливого та дружнього психологічного клімату в школі загалом та на рівні взаємодії учень-учитель подібний захід може стати дієвим і сприяти швидкому надолуженню прогалин у знаннях. Також важливо мати чіткі критерії для рекомендації до відвідування учнем / ученицею додаткового класу (наприклад, кількість балів за стандартизований тест менша за середній показник тощо)



## Характеристика

## Виклики

## Коментарі



## Перегляд та адаптація освітніх програм

□ Перегляд освітніх програм із метою їх адаптації до потреб учнівства

- • Необхідна якісна діагностика для виявлення тем, щодо яких є прогалини.
- Труднощі, пов'язані з заохоченням / організацією роботи колективів, які є авторами відповідних освітніх програм.
- Адаптація навчальних планів і навчально-методичного забезпечення.
- Необхідність «жертвувати» певним контентом для посилення вивчення ключових тем, визначених програмами

□ Крок може бути результативним, проте він потребує кропіткої підготовки. Перш ніж переглядати освітні програми, варто здійснити діагностику на репрезентативній вибірці учнів всієї країни. Окрім того, потрібно продумати, як «вписати» заняття за оновленими програмами в чинні навчальні плани таким чином, аби не перенавантажити учнів та не перешкодити вивченню навчальних тем, що не увійдуть до оновлених програм

## Характеристика

## Виклики

## Коментарі



### Розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем

Розроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження

- Низька мотивація учнів.
- Відсутність аналітики щодо дієвості контенту.
- Негнучкість календарно-тематичного планування.
- Потребує додаткових фінансових витрат

Корсний захід, який допоможе учнівству заповнити прогалини, за умови знаходження важелів для мотивування учнівства до додаткового навчання. Важливим є донести до учнів і вчителів інформацію про такий контент і забезпечити до нього легкий і зручний доступ (наприклад, через стримінгові платформи). Учитель може рекомендувати ознайомитися з тим чи тим контентом окремим учням відповідно до їхніх потреб або користуватися ним на уроках для надолуження прогалин у знаннях класу / групи учнів. Найбільший виклик – розробити такий контент, який буде актуальним для учнів, зручним у використанні, базуватиметься на простому та цікавому викладі навчального матеріалу



### Методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати

Забезпечення курсів для вчителів із питань ефективних технологій подолання навчальних втрат

- Час на розроблення необхідного науково обґрунтованого контенту.
- Потребує додаткових фінансових витрат

Важливий, проте не першочерговий крок. Додаткові навчання варто організовувати після проведення діагностики й напрацювання планів, шляхів та методик подолання навчальних втрат. Важливим елементом навчання має бути донесення до вчительства способів поєднання поточного освітнього процесу із заходами з надолуження навчальних втрат

## Характеристика

## Виклики

## Коментарі



## Посилення шкільної автономії та взаємодії й співпраці вчителів

Посилення шкільної автономії й утворення колабораційних практик у педагогічних колективах

- Недостатність співпраці вчительства з різних освітніх галузей
- Відсутність якісних даних щодо успішності учнів.
- Інертність педагогів у використанні методик інтеграції / інтегрованих курсів

Посилення шкільної автономії необхідне не лише для подолання навчальних втрат, а й для більш ефективної освітньої діяльності загалом. У контексті надолуження прогалин у навчанні учнів шкільна автономія й посилення співпраці між учителями дадуть змогу більш ефективно та швидко адаптуватися під потреби учнів та, відповідно, швидше досягти бажаних результатів. Однак на заваді може стояти певний «традиціоналізм» вчительства

## Висновки та рекомендації

Навчальні втрати, або втрати в навчанні, – це будь-яка втрата знань, умінь, навичок тощо чи їх недоотримання та / або уповільнення чи зупинка академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня.

Навчальні втрати визначають відносно певних критеріїв (вимог освітніх стандартів для певного етапу здобуття освіти). Ці втрати виявляються як у забуванні того, що вже було відоме на певному етапі навчального розвитку, так і в недоотриманні того, що мало б бути потенційно відомим на тому чи тому етапі освіти (своєрідна «утрачена (упущена) вигода від навчання»). Навчальні втрати варто розглядати лише як один зі складників більш широкої категорії освітніх втрат (поряд із такими складниками, як виховні втрати та зниження темпів розвитку особистості). Англomовним аналогом по-

няття навчальних втрат доцільно вважати learning losses, хоча в кожному конкретному випадку зміст останнього терміна варто уточнювати через різницю в його інтерпретації різними дослідниками.

Навчальні втрати пов'язані з навчальними розривами / розривами в навчальних досягненнях, однак не тотожні їм, оскільки навчальні розриви стосуються не одиничного здобувача освіти, а груп учнівства, постаючи як значна та стійка різниця в їхній академічній успішності. Еквівалентом терміна «навчальні розриви» в англійській мові є “learning gaps”. Як і у випадку з навчальними втратами, категорія розривів у навчальних досягненнях різних категорій може бути включена як видова поряд з іншими категоріями в більш складний конструкт освітніх розривів<sup>30</sup>.

Вивчення проблеми навчальних втрат значно інтенсифікувалося останнім часом через її актуальність практично для всіх країн світу внаслідок пандемії COVID-19. Показуючи, що із втратами в навчанні, спричиненими тимчасовим припиненням очного освітнього процесу в закладах освіти внаслідок карантинних обмежень, зіткнулися майже всі системи освіти світу, дослідники водночас наголошують на таких важливих позиціях:

- навчальні втрати можуть спричинити значний негативний вплив як на розвиток особистості (зокрема через втрату можливостей для розкриття її потенціалу), так і на добробут цілих суспільств у майбутньому;
- навчальні втрати мають накопичувальний (кумулятивний) ефект, а отже, забуте чи упущене сьогодні призведе до ще більших втрат у подальшому, на наступних етапах навчання;
- навчальні втрати поглиблюють нерівність в освіті через збільшення вже наявних навчальних розривів (наприклад, між успішністю учнів із родин з низьким і високим рівнем доходу, із сільських і міських шкіл тощо);
- навчальні втрати можуть призвести до серйозних економічних наслідків у майбутньому, зокрема до зниження валового внутрішнього продукту;
- навчальні втрати в країнах із нижчими доходами потенційно мають більший масштаб, порівняно із багатшими країнами.

<sup>30</sup> Див. визначення понять learning loss(es) та learning gap(s) тут: <https://www.edglossary.org/learning-gap/>.



Кожна із цих позицій безпосередньо стосується України, зважаючи на те, що масштаби втрат у навчанні українського учнівства можуть бути неймовірними, адже вже четвертий рік поспіль (починаючи з 2020 року й до сьогодні) заклади загальної середньої освіти не мають змогу забезпечувати нормальний перебіг освітнього процесу – спочатку через пандемію COVID-19, а потім через повномасштабну військову агресію росії проти нашої держави.

Гальмування розвитку негативних тенденцій у загальній середній освіті і, урешті, подолання навчальних втрат має стати пріоритетом для стейкхолдерів різного рівня.

Серед заходів, які можна розглядати як потенційні для подолання навчальних втрат в Україні, є такі:

- другорічництво;
- навчання під час канікул;
- репетиторство за державний кошт;
- створення інтеграційних класів;
- перегляд та адаптація освітніх програм;
- розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем;
- рзроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження;
- методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати;
- посилення шкільної автономії та взаємодії й співпраці вчительства.

Реалізація цих заходів має ґрунтуватися на узгодженій концепції, де будуть визначені ролі різних суб'єктів – від

локального до загальнонаціонального рівня. Однак першочерговим завданням, яке має передувати впровадженню будь-яких заходів, є проведення якісної діагностики успішності учнівства на різних рівнях освіти з усіх ключових навчальних предметів / інтегрованих курсів. Це дасть змогу поставити точний «діагноз» українській шкільній освіті та виявити ті прогалини, які потребують нагального заповнення. При цьому важливо впровадити не точкові вимірювання учнівської успішності, а справді дієву систему освітніх вимірювань, спроможну давати уявлення щодо глибини навчальних втрат учнівства. Побудова такої системи можлива за наявності двох компонентів: а) чіткого уявлення про стандарти, яких мають досягати учні на різних рівнях / етапах навчання та б) стандартизованих інструментів для оцінювання успішності учнівства. Перший компонент дасть змогу виявити ті теми, які учні недовчили та на які варто звернути найбільшу увагу. Другий компонент – стандартизовані інструменти – запорука якості та порівнюваності результатів освітніх вимірювань. Розробка та/чи вдосконалення цих двох компонентів є надважливим завданням, яке варто реалізувати найближчим часом. Складності цьому завданню додає те, що в Україні триває реформа НУШ, а отже, різні групи учнівства навчаються за різними стандартами та, відповідно, мають досягати певною мірою різних результатів. Тут варто відзначити, що, на жаль, жодне дослідження на сьогодні не зможе розповісти про те, чи є дієюю реформа НУШ. Уже зараз очевидно, що результати оцінювання успішності нинішніх школярів, які навчаються за новими освітніми програмами, будуть невтішними, проте головна причина не в низькій ефективності НУШ, а в навчальних втратах, спричинених пандемією та війною.

*Підсумовуючи, варто наголосити, що пандемія COVID-19 виявилася часом випробувань на міцність для освітніх систем багатьох країн. Її наслідки, за об'єктивним аналізом дослідників, виявляються в значних навчальних втратах усіх здобувачів освіти, зокрема учнівства закладів загальної середньої освіти. В Україні згубний вплив пандемії COVID-19 був посилений повномасштабним вторгненням росії. Через це можна говорити, що навчальні втрати українського учнівства можуть у підсумку перевищити всі модельовані показники. Це лякає, але водночас слугує тригером для перезапуску вітчизняної освіти, її відбудови й щонайшвидшої розбудови як більш якісної, справедливої й стійкої до викликів системи, так само як «одужання» від COVID-19 стало можливістю для багатьох країн «переосмислити» власні освітні системи.*





*Фото з безоплатних інтернет ресурсів*

- © Український центр оцінювання якості освіти, 2023
- © Г. Бичко, В. Терещенко, 2023
- © Т. Вакуленко, наукове консультування, 2023
- © О. Саченко, дизайн і верстка, 2023